כהן גדול בסוף כל ברכה וברכה והמלך תחלת כל ברכה וברכה וסוף כל ברכה וברכה אמר רבי יצחק בר נחמני לדידי מפרשא לי מיניה דריב"ל [א]הדיוט כמו שאמרנו כהן גדול תחלת [א] כל ברכה וברכה המלך כיון שכרע שוב אינו זוקף שנאמר [1]ויהי ככלות שלמה להתפלל וגו' קם מלפני מזבח ה' מכרע על ברכיו: ת"ר (א) [ב]קידה על אפים שנאמר [2]ותקד בת שבע אפים ארץ כריעה על ברכים שנאמר מכרוע על ברכיו השתחואה זו פשוט ידים ורגלים שנאמר [3]הבא נבא אני ואמך ואחיך להשתחות לך ארצה [ג]אמר רב חייא בריה דרב הונא חזינא להו לאביי ורבא [ד]דמצלו אצלויי תני חדא הכורע בהודאה הרי זה משובח ותניא אידך הרי זה מגונה לא קשיא הא בתחלה הא לבסוף רבא כרע בהודאה תחלה וסוף אמרי ליה רבנן אמאי קא עביד מר הכי אמר להו חזינא לרב נחמן דכרע וחזינא ליה לרב ששת דקא עבד הכי והתניא [ה]הכורע בהודאה הרי זה מגונה ההיא בהודאה שבהלל והתניא הכורע בהודאה ובהודאה של הלל הרי זה מגונה כי תניא ההיא בהודאה דברכת המזון: **מתני'** המתפלל וטעה סימן רע לו ואם שליח צבור הוא סימן רע לשולחיו מפני [ו]ששלוחו של אדם כמותו אמרו עליו על ר' חנינא בן דוסא שהיה מתפלל על החולים ואומר זה חי וזה מת אמרו לו מנין אתה יודע אמר להם אם שגורה תפלתי בפי יודע אני שהוא מקובל ואם לאו יודע אני שהוא מטורף: **גמ'** אהייא א"ר חייא אמר רב ספרא משום חד דבי רבי באבות איכא דמתני לה אברייתא המתפלל [ז]צריך שיכוין את לבו בכולן ואם אינו יכול לכוין בכולן יכוין את לבו באחת א"ר חייא אמר רב ספרא משום חד דבי רבי באבות: אמרו עליו על רבי חנינא וכו': מנא הני מילי א"ר יהושע בן לוי דאמר קרא [4]בורא ניב שפתים שלום שלום לרחוק ולקרוב אמר ה' ורפאתיו א"ר חייא בר אבא [ח]א"ר יוחנן [ט]כל הנביאים כולן לא נתנבאו אלא למשיא בתו לתלמיד חכם ולעושה פרקמטיא לת"ח ולמהנה ת"ח מנכסיו אבל תלמידי חכמים עצמן [5]עין לא ראתה אלהים זולתך יעשה למחכה לו ואמר רבי חייא בר אבא אמר רבי יוחנן [י]כל הנביאים כולן לא נתנבאו אלא לימות המשיח אבל לעולם הבא עין לא ראתה אלהים זולתך ופליגא דשמואל [כ]דאמר שמואל [ל]אין בין העוה"ז לימות המשיח אלא שעבוד מלכיות בלבד שנאמר [6]כי לא יחדל אביון מקרב הארץ וא"ר חייא בר אבא א"ר יוחנן כל הנביאים כולן לא נתנבאו אלא לבעלי תשובה אבל צדיקים גמורים עין לא ראתה אלהים זולתך ופליגא דר' אבהו דא"ר אבהו מקום [מ]שבעלי תשובה עומדין צדיקים גמורים אינם עומדין שנאמר [4]שלום שלום לרחוק ולקרוב לרחוק ברישא והדר לקרוב ורבי יוחנן אמר לך מאי רחוק שהיה רחוק מדבר עבירה מעיקרא ומאי קרוב שהיה קרוב לדבר עבירה (א) ונתרחק ממנו השתא מאי עין לא ראתה אמר רבי יהושע בן לוי זה יין המשומר בענביו מששת ימי בראשית רבי שמואל בר נחמני אמר זה עדן שלא שלטה בו עין כל בריה שמא תאמר אדם הראשון היכן היה בגן ושמא תאמר הוא גן הוא עדן תלמוד לומר [7]ונהר יוצא מעדן להשקות את הגן גן לחוד ועדן לחוד: ת"ר מעשה שחלה בנו של ר"ג שגר שני ת"ח אצל רבי חנינא בן דוסא לבקש עליו רחמים כיון שראה אותם עלה לעלייה ובקש עליו רחמים בירידתו אמר להם לכו שחלצתו חמה אמרו לו וכי נביא אתה אמר להן לא נביא אנכי ולא בן נביא אנכי אלא כך מקובלני אם שגורה תפלתי בפי יודע אני שהוא מקובל ואם לאו יודע אני שהוא מטורף ישבו וכתבו וכוונו אותה שעה וכשבאו אצל ר"ג אמר להן העבודה לא חסרתם ולא הותרתם אלא כך היה מעשה באותה שעה חלצתו חמה ושאל לנו מים לשתות ושוב מעשה ברבי חנינא בן דוסא שהלך ללמוד תורה אצל ר' יוחנן בן זכאי וחלה בנו של ריב"ז אמר לו חנינא בני בקש עליו רחמים ויחיה הניח ראשו בין ברכיו ובקש עליו רחמים וחיה אמר רבי יוחנן בן זכאי אלמלי הטיח בן זכאי את ראשו בין ברכיו כל היום כולו לא היו משגיחים עליו אמרה לו אשתו וכי חנינא גדול ממך אמר לה לאו אלא הוא דומה כעבד לפני המלך ואני דומה כשר לפני המלך: ואמר רבי חייא בר אבא אמר רבי יוחנן אל יתפלל אדם אלא בבית שיש שם חלונות שנאמר [8]וכוין פתיחן ליה בעליתיה (לקבל) [נגד] ירושלם אמר רב כהנא חציף עלי מאן דמצלי בבקתא ואמר רב כהנא חציף עלי מאן דמפרש חטאיה שנאמר [9]אשרי נשוי פשע כסוי חטאה:

הדרן עלך אין עומדין

כהן גדול בסוף כל ברכה. כל מה שהוא גדול ביותר צריך להכניע ולהשפיל עצמו: **אינו זוקף.** עד שיגמור: **קם מלפני מזבח ה' מכרוע.** רישיה דקרא ויהי ככלות שלמה להתפלל והדר קם מכרוע: **ארצה.** לשון משתטח משמע: **דמצלו אצלויי.** כשנופלין על פניהם אין פושטין ידיהם ורגליהם אלא מטין על צדיהן: **בתחלה.** כורע: **חזינא לרב נחמן דכרע.** תחלה וסוף: **בהודאה דהלל.** הודו לה' כי טוב: **מתני' אם שגורה.** אם סדורה תפלתי בפי במרוצה ואיני נכשל ומתגמגמת נובעת מלבי אל פי כל מה שאני חפץ להאריך בתחנונים: **שהוא מטורף.** החולה. [לשון אחר] לשון טורפין לו תפלתו בפניו כלומר התפלה שהתפלל עליו מטורפת וטרודה ממנו ואינה מקובלת: **גמ' אהייא.** בהיכא ובאיזו מן הברכות הוי טעות סימן רע: **באבות.** שהוא תחלת התפלה רמז הוא שאין חפץ בה: **בורא ניב שפתים.** כשהניב בריא באדם אז מובטח על השלום: **לא נתנבאו.** הטובות והנחמות: **עין לא ראתה.** לא נראית ולא נגלית לשום נביא: **רחוק.** שהיה רחוק כל ימיו מן העבירה דהיינו צדיק מעיקרו: **חלצתו חמה.** שלפתו ניטלה מגופו החמה הוא החולי הקודחו. חלצתו לשון חלץ מהם: **לא חסרתם.** שעה: **כעבד.** בן בית נכנס ויוצא שלא ברשות: **כשר לפני המלך.** שאינו רגיל לבא לפניו: **חלונות.** שגורמין לו שיכוין לבו שהוא מסתכל כלפי שמים ולבו נכנע: **דמצלי בבקתא.** בבקעה. שכשהוא במקום צניעות חלה עליו אימת מלך ולבו נשבר:

הדרן עלך אין עומדין

קידה על אפים. ומייתי קרא אע"ג דאשכחן[א] נמי בענין אחר יש לומר דקים ליה מקבלה דקידה על אפים ומייתי קרא למסייעו: **חזינא לאביי ורבא דמצלו אצלויי.** פירוש שהיו מטין על צדיהן: **יכוין לבו באחת מהן.** והא דאמרי' בסוף פרק ת"ה (דף ל:) לעולם ימוד אדם דעתו אם יכול לכוין יתפלל ואם לאו אל יתפלל יש לפרש התם נמי באחת מהן[ב]: **חציף עלי מאן דמצלי בבקתא.** וא"ת הכתיב ויצא יצחק לשוח בשדה (בראשית כד) וי"ל דהתם מיירי בהר המוריה כדאמרי' בפסחים פרק האשה (ד' פח.) לא כיצחק שקראו שדה וכו' א"נ בקתא דהכא מיירי בבקעה במקום שרגילין שם בני אדם לעבור והולכי דרכים: **כסוי חטאה.** וטעמא לפי שאז מתבייש על חטאו אבל אם מפרש חטאיו דומה שאינו מתבייש עליו ואמרינן לעיל פרק קמא (ד' יב:) כל העושה דבר ומתבייש מוחלים לו מיד:

הדרן עלך אין עומדין

עין משפט נר מצוה

ם א מיי' פ"ה מהלכות תפלה הלכה י:
סא ב מיי' שם הל' יג סמג עשין יט:
סב ג מיי' שם הל' יד ופי"ג הלכה ה טוש"ע או"ח סי' קלא סעיף א:
ד [טור או"ח סי' קמ ופרישה סי' קיג ס"ג]:
סג ה מיי' פ"י מהלכות תפלה סמג שם טור שו"ע או"ח סימן קא סעיף א:
סד ו מיי' פ"ו מהלכות דעות הלכה כ:
סה ז מיי' פ"ח מהל' תשובה הל' ז:
סו ח מיי' פ"ט מהלכות תשובה הל' ב ופי"ב מהל' מלכים הל' ב:
סז ט מיי' פ"ז מהל' תשובה הלכה ד:
סח י מיי' פ"ה מהל' תפלה הלכה ו סמג עשין יט טוש"ע או"ח סי' צ סעיף ד:
סט כ טוש"ע שם סעי' ה:
ע ל מיי' פ"ב מהל' תשובה הל' ה טוש"ע או"ח סי' תרז סעיף ב:

מוסף רש"י

קידה על אפים. קידה האמורה בכל מקום אינה אלא על אפים (מגילה כב:). ארצה. משמע כולו שטוח ארצה (שם שבועות טז:). דמצלו אצלויי. על צידיהן ולא נופלין על פניהם ממש, לפי שאין אדם חשוב רשאי ליפול על פניו (מגילה שם). לא נתנבאו. טובה לישראל (סנהדרין צט.). ולעושה פרקמטיא לת"ח. מתעסק בממון ת"ח כדי להגיע לידם שכר והם פנויין לעסוק בתורה ע"י אלו (כתובות קיא:). עין לא ראתה. שום נביא לא ראתה את אשר יעשה הקב"ה למחכה לו זולתי עיניך אתה אלהים (ישעיה סד ג). לאין קץ לדבר (סנהדרין שם). שנאמר כי לא יחדל אביון מקרב הארץ. משמע לעולם, אלמא יש עניים ועשירות, שמע מינה נחמות שנתנבאו הנביאים ולא יהיה כנעני עוד (זכריה יד) לא לימות המשיח נתנבאו, שהן מן העולם הבא, דאי"כ תדל לן אביון (שבת סג.). צדיקים גמורים אינם עומדין. דגדול כחן של בעלי תשובה שאין בריה יכולה לעמוד (לפניהם) [במחיצתם] (סנהדרין שם). לרחוק ברישא. שנתרחק מן הקב"ה ולאח"כ שב אליו בתשובה, והדר שלום לקרוב, מעיקרא צדיק גמור, [illegible] על בעלי תשובה (שם). שהיה רחוק מדבר עבירה. כל ימיו דהיינו צדיק גמור (שם). חציף עלי מאן דמפרש חטאיה. לגנאי, נראה שאינו בוש ונכלם בדבר (סוטה ז:).

הדרן עלך אין עומדין

רבינו חננאל

קידה על אפים שנאמר ותקוד בת שבע אפים ארץ. פי', דקבלה היתה בידם דקידה על אפים ומסמיך ליה אקראי. לאביי ורבא דמצלו אצלויי. פי', לא היו שוחים פניהם בקרקע להדיא, אלא מטים על הצד. דאמר קרא בורא ניב שפתים. פי', המתפלל ורואה ששפתותיו עשו תנובה, בידוע שנשמעת תפלתו, שנאמר בורא ניב שפתים וגו'. אמר רב כהנא חציף עלי מאן דמצלי בפקתא. פירוש, כמו שדה או רחוב.

סליק פ"ה לפ"ש

מסורת הש"ס

א) מגילה כב: שבועות טז:, ב) [מגילה כב: ע"ש], ג) [מגילה י: קדושין מא: מג. נדרים עב: גיטין יב: ב"מ ט. מנחות צג:], ד) סנהדרין צט., ה) שבת סג. קנא: פסחים סח. סנהדרין שם [ודף צא:], ו) סנהדרין שם, ז) [שם איתא ר"ל], ח) [לעיל לא. ע"ש], ט) סוטה ז: ע"ש, י) כל"ל תו"ס, כ) [לעיל ה:], ל) [הושע ה], מ) [כוונת הספר מהא דאמרי' לעיל כו: ואין שיחה אלא תפלה].

◆

תורה אור השלם

1. ויהי ככלות שלמה להתפלל אל יי את כל התפלה והתחנה הזאת קם מלפני מזבח יי מכרע על ברכיו וכפיו פרשות השמים: מלכים א ח נד
2. ותקד בת שבע אפים ארץ ותשתחו למלך ותאמר יחי אדני המלך דוד לעלם: מלכים א א לא
3. ויספר אל אביו ואל אחיו ויגער בו אביו ויאמר לו מה החלום הזה אשר חלמת הבוא נבוא אני ואמך ואחיך להשתחות לך ארצה: בראשית לז י
4. בורא ניב שפתים שלום שלום לרחוק ולקרוב אמר יי ורפאתיו: ישעיהו נז יט
5. ומעולם לא שמעו לא האזינו עין לא ראתה אלהים זולתך יעשה למחכה לו: ישעיהו סד ג
6. כי לא יחדל אביון מקרב הארץ על כן אנכי מצוך לאמר פתח תפתח את ידך לאחיך לעניך ולאבינך בארצך: דברים טו יא
7. ונהר יצא מעדן להשקות את הגן ומשם יפרד והיה לארבעה ראשים: בראשית ב י
8. ודניאל כדי ידע די רשים כתבא על לביתה וכוין פתיחן לה בעליתה נגד ירושלם וזמנין תלתה ביומא הוא ברך על ברכוהי ומצלא ומודא קדם אלהה כל קבל די הוא עבד מן קדמת דנה: דניאל ו יא
9. לדוד משכיל אשרי נשוי פשע כסוי חטאה: תהלים לב א

◆

הגהות הב"ח

(א) גמ' לדבר עבירה מעיקרא ונתרחק:

◆

הגהות הגר"א

[א] גמ' כהן גדול תחלת. נ"ב וסוף:

◆

מוסף תוספות

א. ובתוס' רי"ש כתב, וא"ת השתחואה נמי הא כתיב אפים ארץ ישתחוו לך, ואומר רבינו יעקב דקים ליה וכו'. ב. ובתוס' רי"ש הוסיף, והיינו באבות כדאמרינן הכא.

◆

רב נסים גאון

אמר ר' חייא בריה דרב הונא חזינא לאביי ורבא דכי נפלי על אנפיהו מצלו אצלויי. איתא במס' מגילה בפ' הקורא את המגילה עומד יושב (דף כב) רב איקלע (לבית) [לבבל] בתענית צבור נפל כולי עלמא על אפייהו רב לא נפל מאי טעמא רצפה של אבנים היתה ומשום אבן משכית אית דאמר דמשום האי טעמא הוו אביי ורבא מצלו אצלויי. במס' ע"ז בגמ' דבני מערבא בפ' ר' ישמעאל (הלכה א) אמרו עליה אי אתה משתחוה על אבני בית המקדש רב מספק לרבי רב אחא ר' אמי מספק לאנשי ביתיה כד תהון נפקין לתעניתא לא תהוון רבעין כאורחכון ר' יונה רבע על סיטריה ר' אחא רבע על סיטריה: אמר רב (ששת) [כהנא] חציף עלאי מאן דמפרש חטאיה שנא' (תהלים לב) אשרי נשוי פשע כסוי חטאה. אית בפרק יום הכפורים (דף פו) רב רמי כתיב אשרי נשוי פשע כסוי חטאה וכתיב (משלי כח) מכסה פשעיו לא יצליח לא קשיא כאן בחטא מפורסם כאן בחטא שאינו מפורסם רב זוטרא בר טוביה אמר לא קשיא כאן בעבירות שבין אדם לחבירו כאן בעבירות שבין אדם למקום: